

Микуляк О. В.,

аспірант кафедри німецької мови

Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

МОВНІ ЗАСОБИ ЕКСПЛІКАЦІЇ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ У ТЕКСТАХ НІМЕЦЬКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ МІГРАНТІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню мовних засобів експлікації етнічних стереотипів. На основі прикладів із художніх текстів німецькомовних авторів-мігрантів описано засоби мовного вираження авто- й гетеростереотипних уявлень німців і поляків; визначено характерні риси цих етнічних спільнот; зазначено роль автора під час опису стереотипів.

Ключові слова: етнічні стереотипи, авто- й гетеростереотипи, німці, поляки, мовні засоби експлікації.

Постановка проблеми. Сприйняття культури, як своєї, так і чужої, є джерелом стереотипізації наших знань. Їх структуризація й систематизація спрощує, полегшує та пришвидшує реакцію за потреби, оскільки така кількість інформації у світі не може хаотично існувати в нашій свідомості. Відповідно, розуміння своєї та чужої культур у цілісності презентується через відомі стереотипні уявлення, які становлять групу етнічних стереотипів.

За А. Львовичкіною, етнічні стереотипи – це відносно стійкі уявлення про моральні, розумові й фізичні якості, що властиві представникам тих чи інших спільнот [1, с. 21]. Етнічні стереотипи, у свою чергу, діляться на автостереотипи та гетеростереотипи. Автостереотипи – це думки, судження, оцінки, котрі стосуються певної етнічної спільноти представниками цієї самої спільноти. Гетеростереотипи – це сукупність оцінних суджень про інші народи [1, с. 21].

Поняття «стереотип», входячи у сферу дослідження як і лінгвістики, так і соціології, етнографії, когнітології, психології та етнопсихолінгвістики, розглядається в працях науковців: У. Ліппмана, І. Кона, Ж. Коллена, Ю. Апресяна, Ю. Сорокіна, В. Рижкова, Ю. Прохорова, В. Красних, П. Шихирєва, А. Міхеєва, С. Толстої, Е. Бартмінського, А. Байбурина, Г. Батигіна, С. Сілінського, В. Маслової. Проте відсутність досліджень мовної репрезентації стереотипів у текстах німецькомовної літератури мігрантів зумовлює актуальність обраної теми.

Метою статті є дослідження засобів мовного вираження етнічних стереотипів, зафіксованих у мові текстів німецькомовної літератури мігрантів.

Спираючись на теоретичну базу, першочерговими завданнями подальшого дослідження є проаналізувати засоби мовного вираження авто- й гетеростереотипних уявлень німців і поляків; визначити характерні риси цих етнічних спільнот; простежити роль автора під час опису стереотипів.

Аналіз проводиться на матеріалі художніх текстів німецькомовних письменників-мігрантів Ш. Мьоллера “Viva Polonia” й Максима Горькі “Gebrauchsanweisung für Deutschland”.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до наявних стереотипів про себе та інших, формуються сталі мовні конструкції, які викликають відповідні асоціації, припущення про ті чи інші ознаки народів, деякі ґрунтуються на пережитому досвіді автора. У нашому випадку наведемо низку таких конструкцій про поляків і німців.

Німці вирішують конфлікти у відвертих дискусіях: *sind den westlichen Diskussionstil gewöhnt* [2, с. 140]; люблять факти, аргументи, докази: *das Land der trockenen Fakten* [2, с. 188], вони звикли в офіційній формі нагадувати про виконання обов’язків, попереджати, застерігати: *und der schweren, mahnenden Leitartikel* [2, с. 188]; їм властивий індивідуалістський, еґоїстичний менталітет: *die individualistische, egoistische, protestantisch-liberale West-Mentalität* [3, с. 206]; їм притаманний страх перед незапланованими ситуаціями: *in einer Gesellschaft, die zur Hysterie neigt* [2, с. 234]; зазвичай вони відразу виражають невдоволення, критикують, не дають скривдити себе: *Konflikte auf der deutsche Art zu lösen* [2, с. 224]; їм властиве логічне, обґрунтоване мислення, німці завжди намагаються все спланувати: *Das ist deutsches Denken* [2, с. 129].

Поляки, на противагу, беззаперечно підкоряються старшим за віком, посадою: *starkes Hierarchiedenken* [2, с. 165]; люблять виставляти свої почуття напоказ: *eine Rendezvous-Kultur* [2, с. 168]; у певних ситуаціях їм властивий комплекс меншовартості: *der Minderwertigkeitskomplex* [5, с. 170]; уважаються відкритими, душевними, їм властива легкість: *ein Bild von der Seele* [2, с. 187]; польське суспільство спирається на ідею традиції та спадкоємності в соціальному й культурному житті: *eine konservative Gesellschaft* [2, с. 205]; вони краще обійдуть конфлікт, ніж будуть його вирішувати: *die Mimosenhaftigkeit* [2, с. 226], мало довіряють, часто вважають людей обманщиками: *das unwahrscheinliche Misstrauen* [2, с. 238]; завжди вміють знайти вихід із непередбачуваної ситуації, коли що-небудь йде не за планом, мають альтернативний варіант: “*Plan B-Land*” [2, с. 250]; часто змінюють місце роботи, не бачать довгострокової перспективи: *Rein-Raus-Mentalität* [2, с. 91]; поляки дуже романтичні, вміють робити компліменти й галантно обходитися один із одним (в основному це стосується закоханих): *eine Gesellschaft für gegenseitige Schlemmerei* [2, с. 288].

У художньому тексті, як ми помітили, авто- й гетеростереотипи мають свою специфіку мовного оформлення, хоча це, звичайно ж, залежить від манери письма автора. Посилаючись на обрані тексти, проаналізуємо найпоширеніші мовні конструкції. Яскравим мовним засобом вираження авто- й гетеростереотипу є етнонім (гр. *ethnos* – народ + *опума* – ім’я, назва) – назва етносу (народу, племені, народності, нації тощо), який може функціонувати як самоназва та «зовнішня» назва етносу [4, с. 87].

Наведемо приклади стереотипів, виражених етнонімами: *Viele Deutsche waren...* [5, с. 64], *Wir Deutschen haben uns hingegen daran gewöhnt...* [2, с. 238], *Ein Deutscher wird...* [2, с. 116], *Polen sind...* [2, с. 128], *Wir Polen mögen...* [3, с. 80], *Ein Pole ohne fatalistische Einstellung würde...* [2, с. 88]. Слова-етноніми можуть уживатися як в однині, так і в множині: *ein Deutscher, der/die Deutsche* – *die Deutschen*; *ein Pole* – *die Polen*. До етноніма-автостереотипу додається особовий займенник *wir*, який указує, що мова йде про свій народ.

Гетеростереотипні судження виражаються найчастіше за допомогою складнопідрядних речень: із підрядними додатковими зі сполучником *dass*: *Heute weiß ich, dass die Polen...* [2, с. 242], *Ich wusste auch nicht, dass die Polen sich dieser Eigenschaft rühmen* [5, с. 234], *Aber ich persönlich finde, dass sie...* [2, с. 234], *In Polen ist man überzeugt, dass wir Deutschen...* [2, с. 132]; з підрядними означальними: *Sehr selten trifft man hier Menschen, die...* [2, с. 249]; із підрядними допустовими: *Zwar sind die Polen zu Recht für ... bekannt...* [2, с. 248], із підрядними обставинними часу: *Bevor ich das Land kennenlernte, hatte ich ein anderes Bild von...* [2, с. 187].

За частотністю вживання вирізняються порівняльні мовні сполуки. Вони використовуються для порівняння себе з іншими, зіставлення свого народу з чужим, часто вказують на різницю або відсутність типової ознаки в одного народу, але наявність її в іншого, утворюються поєднанням дієслова у 3-й особі однини та прислівників *anders* чи *ganz anders*: *Polnische Konfliktlösung sieht anders aus...* [2, с. 232], *Das ist in Polen ganz anders* [2, с. 246]; дієслова і прикметника чи прислівника вищого ступеня порівняння, можливе додавання підсилювальних прислівників, таких як *viel*, *dreimal*: *Polen sind weniger...* [2, с. 206], *Viel tiefer sitzt der Aberglaube in Russland* [2, с. 24], ... *dafür aber auch dreimal radikaler ist* [2, с. 33]; прикметника вищого ступеня порівняння та сполучника *als* (як): *polnische Männer in den besten Mannesjahren viel besser aussehen als ihre deutschen Altergenossen* [2, с. 100]; прислівника *anders* і сполучника *als*: *Anders als bei uns gilt ein mit allen möglichen Vor-, Haupt- und Nachspeisen...* [2, с. 38]; дієслова та займенникового прислівника *dagegen* (порівняно з): *Die Polen selbst halten sich dagegen für extreme Individualisten...* [2, с. 132] або сполучника *hingegen* (проте): *Polen hingegen wimmelt es von...* [2, с. 168]; уживанням сталих конструкцій *im Vergleich zu* (порівняно з), *im Unterschied zu* (на відміну від): *sind wir Deutschen im Vergleich zu den Polen...* [2, с. 108], *Doch das polnische Misstrauen ist, im Unterschied zur tätlichen deutschen Aggression, immerhin nur passiv* [2, с. 29]; підрядних речень часу зі сполучником *während* (тоді як): *Während die Deutschen vor dem Fernseher sitzen, trinken die Polen draußen Bier...* [2, с. 160]; підрядними порівняльними реченнями з парними сполучниками *je ... desto* (чим ... тим): *Je fester der Händedruck, desto aufrechter und ehrlicher der Mann* [3, с. 37].

Для утворення й характеристики стереотипів використовуються обставини місця *in Polen, in Deutschland*: *Heute weiß ich, dass man in Polen alles widerrufen, ändern, verschieben oder absagen kann* [2, с. 242], ... *dass in Deutschland, zumindest auf der Straße, eine große Herzlichkeit ... herrschte* [2, с. 139]; особові займенники *wir, uns, ihr sie*: *Die Wechselblütigkeit stört uns Deutsche. Wir sind ein gemäßigtes Land, stets wohltemperiert – ich würde sogar sagen, dass es umgekehrt ist: Wir sind in der Arbeit lebhafter als zu Hause* [2, с. 138], *Ihr Deutschen, ihr könnt euch unterordnen...* [2, с. 33], *Sie definieren sich nicht über ihre Arbeit, sondern über ihre Familie* [2, с. 115]; присвійні займенники *mein*: ... *doch den Geschmack meiner Wuppertaler Kalbsleberwurst werde ich niemals mehr gegen etwas Neues tauschen* [2, с. 180], *unser*: *Unser Charakter macht mir Angst, weil er Freiheit zu Anarchie pervertiert* [2, с. 132], *ihr*: *Zum einen ihre angeborene Skepsis gegen jedwede Stimmungsmache von Medien und Politikern* [2, с. 238]; ступені порівняння прикметників і прислівників, які вказують на ступінь засвоєння стереотипу: *tief – besonders tief – viel tiefer*: *Der polnische Anarchist nämlich tief verletzt, wenn*

man ihn als Anarchisten bezeichnet [2, с. 33], *Besonders tief ist der Aberglaube in Polen nämlich auch wieder nicht verwurzelt* [2, с. 24], *Viel tiefer sitzt der Aberglaube in Russland* [2, с. 24]; *gewieft – viel gewiefter*: *Polen sind da viel gewiefter, jeder ein kleiner Diplomat* [2, с. 77]; *gern – lieber, wohl – am wohlsten*: *Ihr Deutschen mögt lieber den Alltag, wir dagegen fühlen uns am wohlsten, wenn es hoch hergeht...* [2, с. 80]; *wenig – weniger, tolerant – toleranter*: *Polen sind weniger herrschsüchtig und toleranter* [2, с. 206]; *offen – offener, hilfsbereit – hilfsbereiter*: *Aber man geht doch zumindest offener, hilfsbereiter miteinander um* [2, с. 139].

Стереотипи часто є прикладом для наслідування. Це спричинено передусім авторитетом народу-зразка. Зберігаючи у свідомості ці стереотипи, люди намагаються поводитися відповідно до них, ототожнюють себе з народом, до якого мають особливий інтерес. Про це свідчить такий приклад: *“Als ich noch Deutsch unterrichtete, hatte ich Privatschüler, die nicht nur großes Interesse an der deutschen Sprache mitbrachten, sondern mir auch durch ihr Verhalten demonstrieren wollten, dass sie mit den üblichen Klischees über Polen nicht zu tun hatten. Sie kamen stets überpünktlich, schrieben alles pedantisch mit und bezahlten sogar für ausgefallene Stunden”* [2, с. 69]. Ш. Мьоллер описує ситуацію з власної досвіду. Звідси випливає, що його учні вважали німців надто пунктуальними та відповідальними, демонструючи цим свою прихильність до німецького народу, тому намагалися поводитися відповідно до наявних уявлень. Проте гетеростереотипні судження часто не збігаються з прийнятими нормами того народу, який бажають наслідувати, що призводить до розчарування, про що і стверджує Ш. Мьоллер: *“Sie waren enttäuscht, wenn ich ihnen zu erklären versuchte, dass sie das Land ihrer Träume zu sehr idealisieren. Wie bitte? Ein echter Deutscher würde nie für eine ausgefallene Stunde zahlen? Das kann nicht wahr sein”* [2, с. 69]. Означальне словосполучення *ein echter Deutscher* указує на ще одну визначальну ознаку стереотипів – типовість.

Національні стереотипи є груповими уявленнями про типовість певних ознак і рис характеру, властивих кожному представникові своєї або іншої етнічної спільноти як складника інтегративного поняття «нація» [5, с. 5].

Типовість виражається за допомогою іменників, які називають стереотипну ознаку: *Bescheidenheit ist eine polnische Kardinaltugend* [2, с. 37], *Typisch für den jungen Kapitalismus ist die starke Fluktuation in fast allen Bereichen der Arbeitswelt* [2, с. 91], *Sie ist für mich vielleicht die wichtigste polnische Eigenschaft: die polnische Herzlichkeit* [2, с. 115], *Für einen Polen beginnen deutsche Steifheit, Inflexibilität und Obrigkeitshörigkeit bereits bei den Vornamen* [2, с. 243]; прикметників, які вказують на характерну ознаку народів: *als im sonst so warmherzigen Polen herrschte* [2, с. 139], ... *ebenso wie für die steifen Deutschen, die keine Ahnung von Improvisation haben* [2, с. 6]; неозначеного займенника *jeder*: ... *bei uns herrscht Anarchie. Jeder macht, worauf er Lust hat* [2, с. 33], *Polen sind da viel gewiefter, jeder ein kleiner Diplomat* [2, с. 77], *In Deutschland führt sich jeder als Chef auf...* [2, с. 92], який у реченні може виконувати функцію прикметника: ... *dass jeder Pole ein Minister ohne Geschäftsbereich ist* [2, с. 132]; прикметників *typisch, echt, klassisch*: *“Diskretion, Höflichkeit und Abneigung gegen direkte Konfrontation sind typisch polnisch”* [2, с. 123]. Прислівникове словосполучення *typisch polnisch* у наведеному прикладі вказує на групу наявних стереотипів про поляків: таємничість, увічливість та уникнення прямої конфронтації. Ці стереотипи виражені іменниками:

Ein echter Deutscher würde... [2, с. 69]; **Klassisch** ist die Putzfrau, die morgens um sieben Uhr ins Büro des Zoodirektors hereinplatzt [2, с. 168].

Типові ознаки народів і, відповідно, авто- й гетеростереотипи допомагають розрізнити прикметники, утворені від етнонімів. У нашому випадку це прикметники *deutsch, polnisch*: *Aber es war doch immerhin auch eine Art von Schlagfertigkeit. Eine sehr deutsche* [2, с. 190], ... *hatte ich ein anderes Bild von der polnischen Seele* [2, с. 187].

У художньому тексті автор виступає не тільки пасивним спостерігачем, а й критиком, він оцінює ситуацію, поведінку людей. На основі аналізу варто зауважити, що у творі помітна тенденція автора до більш критичного зіставлення своєї національної групи з іншою. Виражається це за допомогою порівняльних синтаксичних конструкцій, де основну функцію виконують сталі мовні звороти: поєднання неозначеного займенника *nichts* і прикметника *wert*: *Die deutsche Ehre ist nichts wert im Vergleich zur polnischen* [2, с. 187]; прислівника *viel* і частки *zu*: *Polen erschien mir bereits viel zu verwestlicht* [2, с. 7]; прислівників *meist viel* і вищого ступеня порівняння прикметників: *Fremden gegenüber sind Polen meist viel vorsichtiger und schüchterner als Deutsche* [2, с. 117].

Поширеними є мовні конструкції, які виражають авторські припущення, думки, спостереження, зацікавлення, які найчастіше виражаються простими означено-особовими реченнями: *Schrankenlos bewundern kann ich nur das Verhältnis der Polen zur Arbeit* [2, с. 35]; простими безособовими реченнями: *Mir selber ging es ja nicht anders mit dem polnischen Deutschlandbild* [2, с. 220], інфінітивними реченнями: ... *es ist schwer, verzerrte Fakten zu bekämpfen...* [2, с. 222]; підрядними додатковими реченнями: *Denn eigentlich würde ich behaupten, dass...* [2, с. 196]; підрядними безсполучниковими із з'ясувальним значенням: *In Deutschland habe ich das seither immer wieder beobachtet: Schuhverkäufer...* [2, с. 74]; підрядними означальними реченнями: *In meiner Phantasie herrschten lange graue ... Wintertage, an denen...* [2, с. 187].

Висновки. Проведена розвідка доводить, що стереотипи є вербальними репрезентантами наших переконань, де авто- й гетеростереотипи є носіями культурних і національних рис народів, які виявляються через певні мовні конструкції. Найяскравішим мовним засобом вираження авто- й гетеростереотипів є етноніми *die Deutschen, die Polen*.

Згідно з результатами дослідження, типовість як основна риса та ознака народів виражається за допомогою прикметників *typisch, echt, klassisch*, а також окремих прикметників, які вказують на стереотипну ознаку свого або чужого народів, неозначеного займенника *jeder*, що в реченні може виступати в ролі прикметника. Установлено, що стереотипи можуть виступати зразком для наслідування, але надмірна ідеалізація народу-зразка викликає розчарування через розбіжності власних уявлень із реальністю. Під час аналізу прикладів ми зауважили,

що письменник досить лояльно, з обережністю оцінює чужий народ і навіть дуже критично говорить про свій. За нашими спостереженнями, гетеростереотипи у дослідженому матеріалі виявляється більше. Відсоткове відношення авто- й гетеростереотипів становить 30:70. Звідси випливає, що образ «чужих» завжди викликає більшу цікавість, ніж образ «своїх», у силу психологічних причин. Саме цим пояснюється популярність і масовість етнічних гетеростереотипів, що виражають наші уявлення про інших.

У наступному дослідженні вважаємо за доцільне проаналізувати мовні особливості етнічних стереотипів у творах інших письменників-мігрантів, щоб перевірити закономірність зроблених висновків.

Література:

1. Львовичкіна А.М. Етнопсихологія / А.М. Львовичкіна. – К. : МАУП, 2002. – 144 с.
2. Möller, Steffen (2008) Viva Polonia. Als deutsche Gastarbeiter in Polen. – Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag GmbH. – 400 S.
3. Gorski, Maxim (1999) Gebrauchsanweisung für Deutschland. – München: R. Piper GmbH & Co. KG. – 138 S.
4. Бацевич Ф.С. Словник термінів міжкультурної комунікації / Ф.С. Бацевич. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка : Довіра, 2007. – 207 с.
5. Кацберт Т.Л. Національні стереотипи в англо-німецьких відносинах: лінгвокультурний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т.Л. Кацберт. – К., 2008. – 17 с.

Мыкуляк О. В. Языковые средства экспликации этнических стереотипов в текстах немецкоязычной литературы мигрантов

Аннотация. Статья посвящена исследованию языковых средств экспликации этнических стереотипов. На основе примеров из художественных текстов немецкоязычных авторов-мигрантов описаны средства языкового выражения авто- и гетеростереотипных представлений немцев и поляков; определены характерные черты этих этнических общностей; указана роль автора при описании стереотипов.

Ключевые слова: этнические стереотипы, авто- и гетеростереотипы, немцы, поляки, языковые средства экспликации, литература мигрантов.

Mykuliak O. Linguistic Means of Explicating Ethnic Stereotypes in the Texts of the German-Language Literature of Migrants

Summary. The article is devoted to the research of linguistic means of explicating ethnic stereotypes. Based on the examples from the fiction texts of German-speaking migrant writers, the means of linguistic expression of auto- and hetero-stereotypic beliefs of Germans and Poles were described. The author determined distinctive features of these ethnic communities and defined the author's role in describing stereotypes.

Key words: ethnic stereotypes, auto- and hetero-stereotypes, Germans, Poles, linguistic means of explication.